

ŽEMAITIJA

publikuotuose Vladimiro Gadono raštuose

Adomas BUTRIMAS

Vladimiro Gadono kūrybinį palikimą sudaro Lietuvoje ir Prancūzijoje išspausdintos knygos, straipsniai ir eilėraščiai bei gana gausus rankraštinis palikimas, saugomas Lenkų bibliotekos Paryžiuje Rankraštyne ir Kunigaikščių Čartoriskų bibliotekos Krokuvoje Rankraščių skyriuje, taip pat, kaip nurodė jo biografas Henrykas Mościckis, jo atsiminimai apie 1794 metų sukilimą buvo saugomi Rapersvilio bibliotekoje. Šios bibliotekos rinkiniai buvo perduoti Krasinskių bibliotekai Varšuvoje ir sudegė Antrojo pasaulinio karo metais (Mościcki, 1948, t. 7, p. 204–205).

Svarbiausias V. Gadono veikalas – „Žemaičių Kunigaikštystės statistika“. Viršelis iš abiejų pusių puoštas ornamentiniu apvadu, sudarytu iš labai smulkių ornamentinių-floristinių, zoomorfinių ir smulkausių geometrinių detalių. Pirmajame viršelyje net penkių dydžių visiškai skirtingos stilistikos šriftu nurodyta knygos pavadinimas, autorius, leidimo vieta ir metai. Nugarinėje viršelio dalyje, šių margų rėmų viduje – geometrinio matavimo įrankiai, gaublys, teleskopas. Tai tipiški, Romantizmo epochai būdingi knygos viršeliai. Antraštinis lapas dar margesnis – šrifto stilistika, dydžiai ir raidžių storis dar labiau įvairuoja, be to, jame yra dar daugiau informacijos: knyga buvusi perskaityta Lenkų literatūros draugijos posėdyje Paryžiuje, įvykusiam 1839 birželio 2 dieną.

Šios publikacijos autorius naudojosi Lenkų bibliotekoje Paryžiuje saugomu egzemplioriumi, kuriame antraštinio lapo apačioje knygos autoriaus (V. Gadono) ranka užrašyti leidimo metai–1839-iejį, taip pat leidimo vieta ir spaustuvė: VIC (Meurthe) Adolfa Bastiena. Be to, lape uždėtas antspaudas, kuriame herbų skydas padalytas į ke-

Vladimiras Dionizas Gadonas. Apie 1870 m. sukurtos litografijos 1834 m. fotografija. Originalas saugomas Varšuvos nacionalinėje bibliotekoje

turias dalis– su Erelio ir Vyčio atvaizdais. Kitame lape, po pirmosios dalies pavadinimo, yra įrašas autoriaus ranka, kad šią knygą Lenkų bibliotekai Paryžiuje dovanoja autorius, o dovanojimo įrašo vieta ir laikas – Nansi, 1839 m. lapkričio 2 diena. Knygą sudaro 108 puslapiai. Visas tekstas sukirčiuotas paties autoriaus, sudėti ir kiti diakritiniai ženklai, kurių neturėjo Prancūzijos spaustuvė – tai rodo atsakingą V. Gadono požiūrį turbūt į kiekvieną atliekamą darbą.

Rinkdami medžiagą šiai šaltinių publikacijai, Lenkų bibliotekos Rankraščių skyriuje 1996m. aptikome rankraštį „Žemaičių Kunigaikštystė“ („Xięstwo Żmudzkie“) (BPP, f. 211, b. 6, l. 197–272). Rankraštis paginuotas nuo 197 iki 272, lapai dideli (34 x 22 cm), įrištas violetiniame storesniame aplanke. Prie rankraščio pridėtas dar 2 lapų (27 x 21,3 cm) priedas. Labai talpia visuose 4 puslapiuose prirašytas priedas vadinasi „Papildoma medžiaga mano parašytai „Žemaičių Kunigaikštystės statistikai“. Priedo pabaigoje autorius rašo: „*šį papildymą rašiau Nansi 1839 metų lapkričio mėnesio 2 dieną.*“ Kadangi knygos dedikacijoje Paryžiuje užrašyta ši data, vadinasi, priedas parašytas tik knygai išėjus.

Lygindami rankraštį su išspausdinta knyga, pastebime, kad redaktorių padirbėta nedaug: ryškesnių pakeitimų yra tik skyrių ir skyrelių hierarchijoje, kurie atlikti greičiausiai jau spausdinant.

Publikuota knyga turi tris dalis: pirma skirta „Fizinei geografijai“, kur išsamiai aprašytos Žemaičių Kunigaikštystės sienos prieš 1772 m. įvykusį pirmąjį padalijimą. Aprašomos upės, smulkiausiai – Venta ir to meto aktualija – Ventos kanalo statyba, toliau – ežerai, iš esmės gana detalai – tik Platelių ežeras ir įdomi jo istorija su ežero pilimi, dar V. Gadono matytos eilėmis sodintų medžių liekanos, ažuolų stulpai – buvusio tilto ir senųjų Platelių miestelio – senosios bažnyčios, namų, gatvių grindinio liekanos. Užsiminta ir apie karalienę Boną. Kitų Žemaičių ežerų užrašyti tik pavadinimai ir prie jų esančios gyvenvietės. Trumpai aptartos pelkės, kalnai – plačiausiai Šatrijos ir Birutės, kiti tik paminėti iš atminties, net nelabai tiksliai. Nuodugniau aprašyti miškai, taip pat Žemaičių pajūris ir svarbiausi uostai – Palangos ir Šventosios.

Tolesniuose skyriuose nagrinėtas klimatas, žemių derlingumas, kiekvienos apskrities kraštovaizdžio ypatumai – ypač išryškintas tuo metu autoriui jau nebepasiekiamos Tėvynės grožis. Beveik visose dalyse pabrėžtas didelių uostų artumas, nulėmęs ir žemės ūkio, ir amatų raidą, ir, be abejo, krašto turtingumą. Aprašydamas krašto iškasenas, akmenį ir jo panaudojimą, autorius daugiausia dėmesio skyrė svarbiausiam Žemaičių krašto turtui – gintarui. Apie druskos išgavimą rėmėsi dažniausiai ne visai patikimais, nepatikrintais pasakojimais.

Trumpai paminėtos geologinės Ventos atodangos, „suakmenėjimai“ ties Papilės miesteliu. Pateikta žinių apie durpių iškasimą, panaudojimą. Nepatikimais pasakojimais remtasi ir apie galimą aukso radavietę prie Kražių. Pažymėta ypatinga apynių, linų reikšmė krašto ekonomikai, apibūdinta prekių pardavimo ypatybės Liepojos uoste, Rygoje, paukščių gabenimas į Prūsus iš Klaipėdos, netgi siuntimas į Berlyną. Tarp žuvų išskirta tik Platelių ežere sugaunama seliava.

Neužmiršta ir svarbi Žemaičių krašto įžymybė – žirgai žemaitukai. Pateiktos jų anatominės ypatybės, akcentuotas greitumas, ypatingas ištvermingumas, kaip ir aprašant kitas Žemaičių krašto ypatybes, lyginti su kalnuotosios Škotijos žirgais.

Net 1830–1831 metų sukilime šie žirgai buvo naudojami ir stebino priešą savo ištverme ir greitumu. Žemaitukų savybėms išryškinti citavo Adomo Mickevičiaus poemos „Gražina“ ištrauką apie ypatingą kunigaikščio Kęstučio žirgelį.

Pirmą dalį galėtume įvardyti kaip gana išsamų tais laikais Žemaičių geografijos aprašymą, o antra dalis skirta politinei geografijai (dabar tai galėtų būti laikoma socialinės antropologijos aprašymu).

Antrąją dalį pradėjo nuo krašto pavadinimo aptarimo, ir čia jis nedaug skiriasi nuo šiandieninių autorių; aprašė Žemaičių herbą ir bajoro mundurą; pastarojo aprašymas – jau ano laiko svarbi tapatybės dalis; pateikė statistinius duomenis apie krašto gyventojų skaičius, administracinio padalijimo kaitą, o apžvelgdamas religiją daugiausiai vietos skyrė Žemaičių vyskupystės, jos struktūros, ribų istorijai, dekanatų raidai ir kitai vietos specifikai – špitolėms (prieglaudoms) prie parapijų, rokitų išlaikomoms ligoninėms, skirtoms psichiniams ligoniams (Varniuose ir Kęstaičiuose). Aptardamas žemaičių kalbą ir ją vadindamas provincine liaudies kalba, pažymi, kad visose parapijose mokyklose iš pradžių mokyta jos, o tik vėliau lenkų kalbos. Nagrinėjo žemaičių ir lenkų („gero tono kalbos“) vartojimo ypatybes Žemaičiuose XIX amžiaus pradžioje ir kitas etnografinės krašto ypatybes, taip pat maistą.

Aprašydamas gyventojus, pabrėžė ypatingą laisvės ir lygių teisių troškimą. Aptardamas du pagrindinius krašto luomus – valstiečius ir bajoriją, o pastarųjų ir gyvenimo būdą bei valstiečių požiūrį į bajoriją – daug kur vaizduoja su visomis jos ydomis. Šiame skyriuje senosios Žemaičių istorijos faktų ieškojo istorikų darbuose, kaip antai Jono Dlugošo, Martyno Kromerio, Liudviko Adomo Jucevičiaus. Gana kvalifikuotai aprašytos valstietijos gyvenamųjų namų ypatybės, o, lygindamas su vadinamosios tikrosios Lietuvos pastatais, žemaitiškuosius įvertino žymiai geriau.

Randame ir tautos kūrybos – dainų, šokių aprašymų, žemaitiškus jų pavadinimus, pastabas apie išalbos – ypatingos laisvės dovanos – vietą žemaičių šventėse ir papročiuose. Šiuose tekstuose V. Gadonas išryškėja kaip ypatingas Žemaičių žinovas, patriotas, o pastabos apie žemaičių papročius, kal-

(Nukelta i 30 p.)

bą, istoriją – labai profesionalios ir ypač vertingos tiems, kurie norės palyginti tradicinę žemaičių kultūrą XIX amžiaus pradžioje su vėlesniais, jau XX ar XXI amžių tyrinėtojų aptinkamais senosios tradicinės kultūros reliktais.

Ypač reikšmingas skyrius, skirtas teisminei ir administracinei Žemaičių savivaldai pažinti. Ir aprašytas profesionaliai, iš gilios istorinės perspektyvos. Ši sritis autoriui ypač gerai pažįstama, nes tarnybai šiose srityse buvo paskyręs visą savo tarnybinę karjerą iki posukiliminės emigracijos. Užgrobęs Rusijai, sistema buvo keičiama, valdžios aparatas išplėstas, reikalų sprendimas supainiotas. Kaip teismų ir savivaldos praktikas V. Gadonas bene pirmą kartą taip aiškiai pateikė XVIII amžiaus pabaigos – XIX amžiaus I pusės pokyčius Žemaičių administracijoje, savivaldoje po Gegužės 3 d. Konstitucijos ir imperinės Rusijos padarytų pakeitimų.

Skyrelyje apie žemdirbystę aptarė Lietuvos pažiūrininkio Antano Tyzenhauzo, Jurgio Gadono reformas ir dirvų gerinimo būdus bei pažangius ūkininkavimo būdus, žemaičių perimtus iš Kuršo; verslų skyrelyje – iš Žemaičių kilusius menininkus ir mokslininkus, o rašydamas apie manufaktūras – paminėjo tik kelias (Virbalyje, Kėdainiuose, Dotnuvoje ir buvusią Sedoje). Tai rodo, kad šioje srityje Žemaičiai buvo atsilikę net nuo kaimyninių kraštų.

Plačiau aptarta prekyba, prisiminta, kad Abiejų Tautų Respublikoje laisvai per uostus buvo išvežama produkcija, ir jos smukimas, susijęs su Rusijos įvestu monopoliumi ir kontrabanda, į kurią pro pirštus žiūrėjo net aukštieji imperijos valdininkai. Vis dėlto V. Gadonas matė žymų pagerėjimą vienoje srityje – traktų, vieškelių, prekybos ir kitų kelių tiesimo, priežiūros. Aptartas ir Žemaičių visų kategorijų kelių tinklas. Mokesčių pokyčius vertino neigiamai – jie sukėlė daug sumaišties, o rusų valdininkų piktnaudžiavimai vertė kraštą pakelti daug sunkumų.

Labai neigiamai įvertino kariuomenės surinkimą Lenkijos ir Lietuvos valstybėje, kritikavo Ketverių metų Seimo (vadinamo konstituciniu) nutarimus šioje srityje, o ir daugelis jo potvarkių liko tik popieriuje. Taip kaimynai ginklavosi, o puikus Europos statinys – Lenkija, kartu ir Žemai-

tija XVIII amžiaus pabaigoje virto krūva griuvėsių.

Imperinės Rusijos įvesta rekrūtų sistema buvo ypač skausminga Žemaičiuose, buvusioje pasienio provincijoje – vieni rekrūtai pabėgdavo į Prūsiją, kur juos vietiniai gyventojai gerai paslėpdavo ir neišduodavo, kiti žalojosi ar žudėsi, dar kiti ilgus metus vargo kariuomenėje itin prastomis sąlygomis, ir taip kraštas neteko daug gyventojų. Autoriui didelį įspūdį paliko rekrūtų dainos.

Trečia dalis skirta topografijai. Joje gana nuodugnai aprašyti trijų Žemaičių apskričių – Raseinių, Šiaulių ir Telšių – miesteliai, parapijų centrai ar šiaip svarbesnės istorinės vietos. Kiek plačiau – jam gerai žinoma Seda ir aplinkinės vietovės. Žymiai siauriau aptarta anksčiau Raseinių apskrčiai priklausiusi Užnemunės dalis, apie kurią, kaip teigia autorius, turėjo mažiausiai duomenų, nes negalėjęs laisvai čia jų rinkti.

Vertingiausia informacija, kaip ir visame tekste, yra iš autoriaus gyvento laikotarpio – XVIII amžiaus pabaigos–XIX amžiaus I pusės, nes rėmėsi savo veiklos patirtimi, o ir iš informatorių surinkta medžiaga taip pat labiau autentiška. Visuose aprašymuose nemažai vietos skirta 1830–1831 metų sukilimo įvykiams – didiesiems mūšiams, kariuomenės žygiams. Apie jam žinomas vietas ar sutiktus žmones autorius nevengė įterpti ir su jo asmeniu tiesiogiai susijusios informacijos.

Kitas šios knygos egzempliorius saugomas Lenkijos Nacionalinėje bibliotekoje Varšuvoje. Juo naudojosi T. Bairašauskaitė, rengdama publikaciją apie V. Gadoną (Bairašauskaitė, 1998, p.159–160). Šiame egzemplioriuje jo ranka įrašyta dedikacija lenkų kalba, kurią išverstume taip: „*Su nuoširdžia pagarba apskritiniui Simonui Borisevičiui, kuris 1831 m. vasarį pradėjo sukilimą Žemaičiuose, dovanuoja Autorius. Nansi, klajonėse, 1841 kovo 2^a*“. Knyga dovanota praėjus maždaug pusantų metų, kai V. Gadonas intensyviai susirašinėjo su S. Barasa-Borisevičiumi, rinkdamas medžiagą apie pastarąjį ir 1830–1831 metų sukilimo pradžią Žemaičiuose.

Be V. Gadonui žinomos ar jo surinktos informacijos, jis naudojosi keliomis XIX amžiaus I pusės žinomų autorių (Ksavero Bogušo, Joakimo Lelevelio, Stanislovo Pliaterio, Tomaszo Świąckio, Johannes Voigto mokslinėmis publikacijomis

(Bohusz, 1808; Voigt, 1827–1839; Lelewel, 1839; Plater, 1825; Świącki, 1828).

Rankraštinis priedas susideda iš šešių labai skirtingo dydžio dalių: pirma, trečia ir ketvirta tik patikslina kai kuriuos Žemaičių istorijos faktus, pvz., škotų įsikūrimą Kėdainiuose ar valstiečių neramumus Šiaulių ekonomijoje ir kitur. Antras, penktas ir šeštas papildymai labai įdomūs jo gyvenamojo laikotarpio (XIX amžiaus I pusės) Žemaičių papročių fiksavimu netoli jo gyvenamosios vietos – Sedos dvaro. Antrame papildyme aprašė ypatingą socialinį gyventojų sluoksnį – davatkas, daugiausia jam labai gerai pažįstamas, gyvenančias Žemaičių Kalvarijoje: aptarė specifinę aprangą, žiemos ir vasaros darbus, įvairius nuotykius, susijusius su gyvenimo būdu. Ši itin savita, į visuomenę integruota grupė tuo metu Žemaičių Kalvarijoje buvo labai gausi – 1804 metais miestelyje buvo 29 valstiečių ir 55 davatkų sodybos (Bružas, Miškinis, 1979, p. 94). Specifinių jų gyvenimo būdą yra analizavę ir XX amžiaus pabaigos etnologai, todėl čia skelbiamas ir jiems nežinomas V. Gadono „papildymas“ teikia daug naujos informacijos apie šio unikalios, iki pat mūsų dienų išlikusio, tačiau jau nykstančio socialinio sluoksnio gyvenimo būdą (Čepaitienė, 1993, p. 221–229).

Penktame papildyme aprašytas iki mūsų dienų gal kitų autorių ir nefiksuotas tik Žemaičių regionui būdingas paprotys – galimai atsitiktinis pasikeitimas žmonomis mugėse, vykstančiose paskutinį ketvirtadienį prieš Užgavėnes Plungėje. Tai buvo užrašoma ir skelbiama Plungės dvaro rūmų protokole už tam tikrą mokesį, kur nurodoma, kaip galima rasti prarastąsias puses. Anot autoriaus, tyrinėjusio „susigrąžinimo“ įrašus apie 1824 metus, tai buvo dažnas reiškinys.

Šeštas papildymas („Apie miškų naikinimą“) skirtas neracionaliam miško naudojimui, kurį skatino ir besaikis nuo seno įsigalėjęs tvorų, išganų, aptvarų statymas. Aptarti ir kiti buities, papročių, tikėjimų nulemti papročiai, naikinantys daug medžių. Tikiuosi, kad skaitytojai, susipažinę su „Žemaičių Kunigaikštystės statistikos“ ir „Papildomos medžiagos“ vertimu į lietuvių kalbą, čia ras daug iki šiol nežinomų ar mažai žinomų Žemaičių istorijos, geografijos, etnologijos faktų, kad jais susidomės atskirų sričių tyrinėtojai, kad šie tekstai

bus įdomūs ir plačiai visuomenei. Daugelis šio kūrybinio palikimo atspindi labai įdomų senosios Lenkijos ir Lietuvos valstybės valstybingumo tradicijų, teisės, papročių transformacijos laikotarpį, įsigalint Rusijos okupacijos despotizmui, priešpau dai, atskiriems visuomenės luomams prarandant laisves. Tai autorius matė savo akimis.

Kitas svarbus publikuotas kūrinys, ilgai buvęs anoniminis, yra V. Gadono parašyti ir ne kartą skelbti atsiminimai apie 1830–1831 metų sukilimą Žemaičiuose. Ištraukos iš rankraščio pavadinimu „Svarbiausi 1831 m. sukilimo įvykiai, surinkti Telšių apskrities gyventojų“. Juos jau kiek plačiau esu aptaręs bandydamas rekonstruoti V. Gadono, kaip vieno iš sukilimo vadovų Žemaičiuose, veiklą, todėl čia plačiau nenagrinėsiu, tik priminsiu, kad jie yra svarbūs, norint suprasti šio aktyvaus sukilimų dalyvio ir vadovo pilietinę ir patriotinę poziciją kritiniais Žemaičių krašto istorijos laikotarpiais.

Šie atsiminimai turi svarbius dokumentinius priedus – „Klaipėdos landrato valdininkų laiško Telšių tarybos prezidentui kopija“, 1831 balandžio 11 d. adresuoto V. Gadonui bei pasirašyto Landrato ir policijos direktoriaus Ernsto Flesches. Kitas priedas – „Prūsijos karininko 1831 metų birželio 13 dienos raportas iš Pašvenčio, pranešantis apie generolo Bartolomiejaus įžengimą į Prūsijos teritoriją“. Skliaustuose leidinyje pažymėta, kad šis išrašas padarytas iš valdžios aktų, V. Gadonui būnant karantine pasitraukus į Prūsiją. „Ištraukose iš rankraščio...“ įdėta ir Telšių apskrities Žemaičių giesmė „Wayno metu 1831“ bei keletas kitų sukilimo dokumentų.

Skyrelyje „Nota A. Apie valstiečių padėtį Telšių pavieta Žemaičiuose prieš 1794 metus“ randame tekstų, vėliau pakartotų „Žemaičių Kunigaikštystės statistikoje“. Čia jis aptarė priežastis, kodėl Telšių apskrities valstiečiai taip aktyviai dalyvavo 1830–1831 metų sukilime, kodėl jie, o ne bajorai čia sukilo anksčiausiai. Įvardijo, kokias laisves, turėtas iki 1794 metų, jie prarado, patekę į imperinės Rusijos priklausomybę: 1. Jie beveik visi buvę laisvieji žmonės; 2. Mokesčius mokėję žemės savininkams nuo valako (t. y. tam tikrą „arendą“,

(Nukelta į 32 p.)

Vladimiro Gadono antkapinis paminklas Prancūzijos Nansi miesto kapinėse. 1844 m. Litografija iš Tautos muziejaus fotografijos archyvo Krokyvoje

vadinamą činšu) galėjo laisvai parduoti savo turta; 3. Galėjo laisvai prekiauti netolimuose miestuose savo užauginta produkcija, todėl nestokojo grynųjų, o kai kurie gyveno labai turtingai; 4. Aprašo išimtį – Šiaulių ekonomijos dvarą – po A. Tyzenhauzo reformų.

Tačiau, šalį okupavus Rusijai, valstiečiai: 1. Mokesčius ėmė mokėti ne nuo ūkio, o nuo asmens; 2. Surašymas pritivirtino prie žemės, neteko asmens laisvės; 3. Neteko prekybos laisvės; 4. Atsirado labai neapibrėžtos prievolės kariuomenei, rusų valdininkų savivaliavimas; 5. Neteko laisvės mokytis mokyklose, universitetuose, tapti dvasininkais, pasauliečiais ar vienuoliais; 6. Neteko galimybės tarnauti civilinėje tarnyboje, o kariuomenėje tapti karininkais.

M. Gadonas aprašė ir valstiečių gyvenimą Sapiegu, Pocių, Gorskių, Karpių valdose, jų laisves, turtingumą, pramogas. Šiame tekste ryškus jo pareiškimas apie savąją tapatybę: „[...] *leiskite dar žemaičiui, kalbančiam apie Žemaičius* [...]“ ([Gadonas], 1875, p. 95).

V. Gadonas buvo ne tik aktyvus visų sukilimų dalyvis, bet ir asmuo, nepraleidžiantis svarbiausių krašto visuomeninio gyvenimo įvykių, į kuriuos reagavo polemizuodamas su įvairiais autoriais krašto spaudoje. Viena didesnių jo publikacijų pasirodė leidinyje *Dziennik Wilenski* 1816 metais.

XIX a. pirmais dešimtmečiais teismuose pagausėjo eksdivizijų, t. y. turto (dvarų) padalijimo skolintojams per teismus. Smuko bajorų ūkio ekonomika, didelė problema tapo ir neefektyvi teismų veikla, teisinių normų nesilaikymas. Kad nebūtų sužlugdyti bajorų ūkiai, V. Gadonas siūlė įkurti savarankišką kredito instituciją – hipoteką. Tuo

metu tokių jau buvo įkurta Kurše, Lenkijoje.

Straipsnyje jis atkreipė dėmesį į dar vieną ekonominę ir socialinę bajorijos negerovę – besaikį polinkį bylinėtis dėl žemės ir turto. Šią visuomenės ydą jis vertino teisiniu, praktiniu bei etiniu požiūriu. Publikacija rėmėsi teismo pareigūno kompetencija – siūlė būdus, kaip šį reiškinį panaikinti. Autorius nagrinėjo ir teisėsaugos, moralės problemas. Jam itin didelį nerimą kėlė labai išstbulinta ir teisingumui itin pavojinga netiesą sakančių liudytojų ir „klastingų priesaikos laužytojų“ panaudojimo sistema (Gadon, 1816, p. 506-518).

V. Gadonas buvo neabejingas ir izraelitų bendruomenių gyvenimui Žemaičiuose. Tai rodo jo bandymai (ne visai sėkmingi) įtraukti šios bendruomenės narius į 1830–1831 metų sukilimą. Jau emigracijoje vėl ėmė svarstyti apie jos integraciją Žemaičiuose. Tada Europoje taip pat plito mintys apie būtinybę panaikinti žydų bendruomenių uždarumą. Dar prieš pat sukilimą jis svarstė, koks galėtų būti šios bendruomenės likimas, tačiau, bijodamas policijos, pastabas šia tema užsirašinėjo tik pats sau.

Susipažinęs su Europos idėjomis žydų klausimu, V. Gadonas 1835 metais Paryžiuje išleido veikalą „Rinkinys įstatymų ir apeigų, rodančių kuo skubiausios izraelitų, gyvenančių Lenkijai priklausančiose provincijose, reformos būtinumą“ (W. G., 1835). Veikale lyg išsiskiria du požiūriai į šią problemą. Pirmiausia jis atmetė dar ikisukiliminius radikalius dalies bajorijos siūlymus – eliminuoti žydus iš ekonominės veiklos, pirmiausia iš prekybos ir amatų, ir „padaryti žemdirbiais“ (kartu prarasti konkurentus), taip pat siūlymą juos iškelti iš krašto: gana racionaliai ir pragmatiškai teigė, kad pirklių ir amatininkų išvykimas, taigi ir jų kapitalo netekimas, kraštui būtų nuostolingas, o ūkininkai prarastų žemės ūkio produktų vartotojus (ten pat, p. 43–44)*.

Emigracijoje V. Gadonas, kaip ir daugelis „klijūnų“, kūrė planus atgaivinti valstybę ir išlaisvinti Tėvynę. Racionaliausias būdas žydų integracijai jam atrodė savanoriškas ir nuoseklus atsisakymas tų papročių, tradicijų ir prietarų, kurie „netinka šiuolaikinei civilizacijai ir nedera prie papročių tų tautų, tarp kurių izraelitai gyvena (ten pat, p. 12). Čia jis pateikė vieną sėkmingą integracijos pavyz-

dį. „Jeigu kas suabejotų, kad atgimusioje Lenkijoje pavyktų rasti būdų suteikti pilietines teises ten nuo seno gyvenantiems žydams, tegul prisimena joje apgyvendintus totorius, kurie turi žemės nuosavybę ir visas kitas pilietines teises“ (ten pat, p. 31; Bairauskaitė, 1998, p. 155).

Šiuolaikinėje žydų istoriografijoje V. Gado- no veikalas ir jo pažiūros yra nenagrinėtos. Šiaip Žemaičių krašto žydai buvo įgavę regioninių ypatybių, jie jautėsi kitokiais litvakais, Žemaičius vadino *Zamet*.

Vieną pirmųjų publikacijų – eilėraščių „Mužikas, baudžiavoje pasenęs, arba Senelis prie anūko lopšio“ – V. Gadonas paskelbė *Tygodnik Wilenski* (Gadon, 1818, nr. 124). Šią valstiečių išlaisvinimo iš baudžiosios temą pradėjęs reikšti poetinės kalbos priemonėmis, vėliau, jau emigracijoje, nagrinėjo savo publicistikoje ir F. Vrotnovskio paskelbtuose memuaruose apie 1830–1831 metų sukilimą.

Tuo metu Lietuvos visuomenė gyveno valstiečių išlaisvinimo idėjomis. V. Gadonas publikacijose nurodė ir jam žinomų valstiečius išlaisvinusių dvarininkų pavardes (Ignacijus Karpis⁴⁸, Kajetonas Nagurskis⁴⁹ ir kiti). O Rusijos imperatoriai Aleksandras I ir Mikalojus I apie valstiečių išlaisvinimą uždraudė net galvoti ir kalbėti ([Gadon V.], 1875, p. 91). Tokioje situacijoje, dar toli iki 1830–1831 metų sukilimo, dar turint vilčių apie gerą „Sosto“ valią ir sukurti paskutiniai eilėraščių stulpeliai:

*Liūdna nusmerkt proanūkius,
Bet galbūt meilingi dangūs,
Mokslo gal šviesa pratrūkus,
Sostas gal duos gerą dalią,*

*Tars: „Atšaukiame nevalią“
Štai, anūke, ką turėsi –
Aišku tai, kaip aušrai tekant.*

*Elgsiesi kaip panorėsi,
Bet atmink tau man taip sakant:
Bėdiną tas dalią gavo,
Kam nuskirta būt nevalioj.*

(Iš lenkų kalbos vertė V. Katilius)

Tas aštuoniolikos šešiaeilių posmų eilėraštis, išspausdintas septynerius metus Vilniuje leistame leidinyje *Tygodnik Wilenski* (1815–1822), galėtų būti įvardytas kaip antibaudžiavinė elegija, kurios autorių V. Gadoną šio eilėraščio vertėjas ir analizės autorius Viktoras Katilius įvertino kaip unijinį dvarininką (Katilius, 1993, p. 81).

Jau emigracijoje, praėjus 20 metų nuo šio eilėraščio pasirodymo, galvodamas apie Tėvynės laisvę ir jos atgimimą, apie luomų ateitį atsikursiančioje valstybėje, V. Gadonas vėl grįžo prie valstiečių klausimo. 1838 metais literatūriniame-istoriniame leidinyje *Młoda Polska* jis svarsto, kaip „Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Žemaičių Kuni- gaikštystėje“ bajorija turėtų savo valstiečiams suteikti asmeninę laisvę ir žemės nuosavybę (Gadon, 1838, p. 167–177).

Artėjant XIX amžiaus viduriui ir toliau laikydamasis unijinių pažiūrų – pabrėždamas, kad valstiečiams šias laisves turi suteikti lenkų bajorija, jis liko „pomirtinės“ Lietuvos Didžiosios Kuni- gaikštystės ir Žemaičių Kunigaikštystės patriotu, ir tai aiškiai įvardija straipsnio pavadinime. Teigė, kad bajorija atsakinga už valstiečių išsilaisvinimą ir „visų klasių lygybę“, nes dar 1776 metais Seimas pavedė komisijai, vadovaujamai liberalių pažiūrų ekskanclerio Andriejaus Zamoiskio, parengti teisės normų projektą, kuriame būtų apibrėžtos ir valstiečių teisės, o 1791 metų gegužės 3 d. Konstitucija, anot V. Gado- no, „visoms klasėms atvėrė kelį į privilegijų šventovę“.

Čia jis vėl priminė teigiamus pavyzdžius ba- jorų – Povilo Bžostovskio ir jo „Paulavos respublikos“, o Žemaičiuose – I. Karpio, K. Nagurskio ir kitų bajorų, leidusių valstiečiams disponuoti savo žeme, įvedusių lengvatinių mokesčių siste- mą, daug dėmesio skyrusių valstiečių švietimui (ten pat, p. 171). Kai Aleksandras I ir vėlesni Rusijos imperatoriai apskritai atsisakė kalbėti apie valstiečių reformą ir jų išlaisvinimą, pra- mindamas bajorams jų pasisakymus seimuose ir Konstituciją, V. Gadonas rašė: „*kaip nesigė- rėti Lietuvos piliečiais, kurie tokiomis nepalan- kiomis aplinkybėmis, esant despotiškai valdžiai, sugebėjo išugdyti tikrai geras savybes*“ (ten pat, p. 173–174).